

Ivana Procházková, *מלך יהוה HOSPODIN JE KRÁL Starozákonní metafora ve světle kognitivní lingvistiky: Kognitivněsémantické a translátologické interpretace*

Dizertační práce

Vedoucí práce: doc.ThDr Martin Prudký

Praha 2011, 329 stran, přijato 13.4. 2011

Oponentní posudek

SHRNUTÍ PRÁCE

Dizertační práce Ivany Procházkové je skutečnou „událostí sezóny.“ Autorka v ní představuje kognitivní či kulturně orientovanou lingvistiku jako metodu, která umožňuje nový, funkcionalistický typ překladu Bible (oproti překladu pouze lingvistickému). Jako ochutnávku metody předkládá v závěru práce tři funkcionalistické překlady poetických textů. Překvapivé znění těchto překladů pak podrobně komentuje.

V **1.kapitole** stručně představí kognitivní a kulturně orientovanou lingvistiku (charakterizovanou i v češtině známými autory Georgem Lakoffem a Markem Johnsonem): na rozdíl od klasické lingvistiky, soustředěné při interpretaci metafor na jejich denotační složku a tím pádem nutně redukcionistické, zaměřuje se kognitivní lingvistika na složku konotativní. Kognitivní lingvistika, jak již název napovídá, se soustředí na lidskou *kognici*, na jednotlivé aspekty lidského vnímání a poznání, a na reflexi této kognice v jazyce. Při přemýšlení o jazyku autorka předpokládá (či rehabilituje) pojetí přirozeného tělesného světa, který je těsně spjat (zrcadlen) v konceptuálním systému zvaném jazyk. Stručně přitom zmiňuje filosofická východiska přístupu (E. Husserl, M. Heidegger, H.-G. Gadamer, L. Wittgenstein, P. Ricoeur, J. Patočka), jejich teoretické (Mark Turner, Reuven Tsur) i spíše praktické představitele (William Croft, Gilles Fauconier, Laura Janda, Anna Wierzbicka), včetně originální školy polské (Jerzy Bartmiński) a české (Irena Vaňková a Zbyněk Fišer).

Pro své pojetí zavádí *nomenklaturu*, již bude v celé práci důsledně dodržovat. Ta vychází z pojetí textu jako součásti komunikačního procesu. V rámci tohoto procesu hraje ústřední roli metafora. Tu autorka definuje podle Vladimíra Chrže jako „projekci struktury poznání ze zdrojové do cílové oblasti.“ (str.17) Cílem této projekce je zmapovat čili konceptualizovat jednu – méně známou – mentální oblast (později ji nazve *oblastí cílovou*) na základě jiné – známější – (*zdrojové*) oblasti.“ Metafora zde tedy má zřetelně kognitivní funkci, zprostředkovává poznání. Kognitivistická sémantika je natně skeptická k objektivistickému pojetí významu, který by u každé propozice byl dán prostě tím, jakých slov se při ní použije. Namísto toho považuje každou propozici za hierarchií relativně omezeného počtu základních sémantických jednotek. Tyto jednotky vyrůstají z elementární zkušenosti pobytu ve světě (autorka hovoří o „vtělesnění“, *embodiment* jazyka). Tato zkušenost je zdrojovou doménou či mentálním prostorem všech dalších metaforických propozic a z ní vyrůstá – a nikoli z inherentních objektivních kvalit předmětů – svazek interakčních vlastností jazyka (tedy obvyklé způsoby našeho vztahování se k němu). Proces porozumění se odehrává tak, že mysl tváří v tvář vnějšímu světu generuje nové a nové domény a ověřuje jejich přiměřenost vnějšímu světu. Tyto domény jsou výsledkem smíšených (*blended*) sémantických jednotek a pomocí nich vzniklých domén. Jelikož, jak autorka v práci opakovaně dokládá, jde u funkcionálního překladu o navození analogické zkušenosti spíše než o lexikální věrnost výchozímu textu, nahlašuje hned z kraje úmysl v hájemstvích biblické literární kritiky dosud neslýchaný – ignorovat rozdíl mezi *jvh*, *elohim* či

dalšími označeními Boha.

Po tomto encyklopedickém rozhlédnutí po současné diskusi autorka zavádí terminologii, kterou bude při analýze žalmů používat. Výpověď HOSPODIN JE KRÁL považuje za jednu ze základních *konceptuálních metafor* (jejich elementární propozici zapisuje kapitálkami; jež ovšem sama poněkud nepřesně nazývá „hůlkovým písmem“, s.43). V předložené práci jde o tzv. kardinální metaforu (termín Viktora Krupy, s.45), na rozdíl od Krupy však autorka ukazuje, že kardinální metafora nemusí umrtvit, nýbrž naopak může urychlit vznik *submetafor krále*, jakými jsou propozice Hospodin je pastýř, soudce, válečník, stavitel, lovec, sadař, slunce, lev/lvice, orel/orlice (s.48). Každá z uvedených submetafor má svou obvyklou „zdrojovou doménu:“ vějíř konotací a dalších množných „entit,“ z nichž některé se v rámci metaforické konceptualizace promítají do cílové domény. Kognitivnělingvistická analýza textu pak spočívá v tom, že exegetka propozice biblického textu přiřadí vždy jedné či několika ze zavedených (v případě této práce deseti) submetafor. Toto přiřazení pomůže explikovat dílčí entitou často jen naznačenou zdrojovou doménu (např. verš Ž 44,23 „Kvůli tobě jsme vraždění denně, mají nás za ovce na zabít“ je přiřazen konceptuálním metaforám HOSPODIN JE VÁLEČNÍK a HOSPODIN JE PASTÝŘ, resp. zdrojovým doménám válka a pastva). Takto určená submetafora, resp. její zdrojová doména, vymezí prostor, v němž se překladatel – ovšem o poznání volněji než při překladu klasicky lingvistickém – smí pohybovat. Dalším zpřesněním použité metafor, její kvalifikací a tedy omezením překladatelovy svobody, je u konkrétní biblické propozice stanovení jeho *generické příběhové struktury* (GPS). Jako má kardinální metafora určitý počet v obměnách se opakujících submetafor, tak má také každá submetafora určitý počet těchto stále se objevujících generických příběhových struktur. (s.58) Na rozdíl od konceptuálních metafor utvořených nominální větou se sponou (HOSPODIN JE PASTÝŘ, LEV...) jsou *generické příběhové struktury* tvořeny verbální větou (např. „pastýř střeží své ovce,“ autorka dbá na to, aby v hebrejštině stálo v čele *generické příběhové struktury* vždy sloveso v impf). Jinak však i ony jsou „svazky metaforických významů jedné domény, které podobně jako konceptuální metafora strukturuji cílové domény.“ (s.60)

Ve **2.kapitole** pak autorka prochází submetaforami 2.1 HOSPODIN JE PASTÝŘ (s.73nn), 2.2 HOSPODIN JE VÁLEČNÍK (s.104nn), 2.3 HOSPODIN JE LEV/LVICE (s.137) a 2.4 HOSPODIN JE OREL / ORLICE (s.150nn). U každé z těchto submetafor stanoví řadu několik důležitých *generických příběhových struktur*. Eviduje především v žaltáři (ale i mimo něj) jejich výskyt.

S takto připraveným instrumentářem se pak ve **3.kapitole** (str.157nn) pouští do explikace metaforických vyjádření Ž 44, Ž 76 a oddílu Pl 3,1-24. Stručně vždy text představí literárněkriticky, z hlediska kontextu a žánru (v případě žalmů konzultuje hlavně Erharda Gerstenbergera). Poté nabídne polotovar biblického textu, „linvistický“, tedy doslovný, stylisticky nevyhlazený překlad do češtiny. V závorkách uvádí termíny, které považuje za metaforické nosiče. Z nich potom stanoví, které konceptuální metafor a které generické příběhové struktury zde generují metaforický význam. Pevně stanovený seznam konceptuálních metafor umožňuje odhalit subverzivně použité metafor, např. v Ž 44,20 metaforu HOSPODIN JE ŠAKAL, přímo protikladnou metafoře HOSPODIN JE PASTÝŘ. Kromě subverze je častou metaforickou strategií *mísení metafor* původně rozdílných domén a *intertextualita*, záměrné konotování jiných biblických míst.

Teprve ve **4.kapitole** (na str.249) nabídne autorka čtenáři hotovou stravu funkcionalistických překladů. Předtím ovšem ještě skromně připomene, že navržené překlady jsou komplementární k již existujícím českým překladům. Současně však zpochybní ostrou hranici mezi překladem a výkladem a soudobou lingvistickou diskusi (především z produkce brněnského Hostu) shrnuje: „Představa, že je možné tzv. doslovně přeložit výchozí hebrejský text a teprve potom exegetovat, je falešná. Translát i komentář jsou ve vztahu k hebrejskému znění metatexty a požadavek neinterpretujícího překladu je těžko splnitelný.“ (s.250) Podle Petera Newmarka jde při překladu metafor o zachování vějíře jejich konotací, k čemuž v žádném případě nemůže posloužit doslovný překlad.

Spíše jde o zachycení mentálního obrazu metafory ve výchozím jazyce a o jeho rekonstrukci v jazyce přijímacím, či, řečeno s Hansem J. Vermeerem, o *skopos*, neboli o „očekávané funkce cílového textu (translátu), na základě kterých překladatel volí překladatelské postupy.“ (s.259) Zastavuje se u příkladu ztracené metafory lva v překladu ČEPu Ž 76,3.

Pléduje-li autorka za překlad kulturně adaptovaný, musí této adaptaci stanovit jisté meze. Adaptaci nevyžadují „základní zkušenosti člověka, např. orientace v prostoru, s vlastním tělem nebo objekty“ (s.257). Z pěti zásad funkcionalistického překladu Zbyňka Fišera Procházková zvýrazní tři: 1. princip *skoposu* (rozhodující pro překlad je *funkce translátu*), 2. pojetí překladu jako řešení problémové situace a 3. princip zachování sémantické kontinuity (výchozí text a translát spolu musí sémanticky *nějak* souviset; *jak*, to již ovšem podléhá principu 1.).

Samotné tři autorčiny transláty jsou uměleckými díly podmanivé síly. Vynikají pročištěnou argumentací, sledují se mnohem snáz než obvyklé překlady. Je tomu tak proto, že autorka byla schopna rozložit žalm na řetězec konceptuálních metafor, pro něž posléze vyhledala nejlepší český výraz. Skopos, zamýšlené působení translátu, přitom pojímá jako celek. Proto si v konkrétním verši může dovolit potlačit jednu z jeho metafor ve prospěch jednoznačnějšího sdělení, aby tuto potlačenou metaforu plně rozvinula o kus dál. O tom, že nejde o nahodilost, přesvědčí čtenáře po každém ze tří překladů, kdy se v zevrubném komentáři vrací k překladovým křížovatkám a vysvětluje svůj postup.

V překladu **Žalmu 44,2** se suverénně hlásí k tomu, že translát potlačuje militaristické konotace metafory HOSPODIN JE VÁLEČNÍK ve prospěch metafory HOSPODIN JE VINAŘ (verš 4 překládá „Pronárody jak kamení jsi vybral, národy rozdrtils jako vinař kypří půdu...“, s.268). Toto rozhodnutí zdůvodňuje poukazem k dějinám náboženské legitimizace násilí (s.271).

V překladu **Žalmu 76** (s.284n) autorka nejprve podřizuje použité výrazové prostředky metafoře lva. Ostatní metafory jsou jí zprvu podřizeny, o slovo se přihlásí v průběhu žalmu, kde převládne metafora HOSPODIN JE VÁLEČNÍK a HOSPODIN JE SLUNCE. Translát tak získává na síle a srozumitelnosti.

Také při překladu oddílu z **Pláce 3,1-14** dochází autorka k překvapivým návrhům. Sekvence uplatněných metafor v oddílu a jasná převaha metafory pastýře kontaminovaná subverzivním pojetím Boha jako lva, medvěda či válečníka, který se ale obrací proti svým vlastním, ji vede k návrhu (jak sama uvádí, vznesli ho již F.G. Villanueva a D.R. Hillers, zmínění na s.233), abychom text chápali jako intertextuální (ironickou?) odpověď na Ž 23, jako anti-žalm 23.

Metodu kognitivnělingvistického překladu lze tedy – autorka, jež sama militaristické konotace ve svých translátech spíše oslabuje, nechť promine – přirovnat ke „sborce a rozborce samopalů“ (či přesněji: rozborce a sborka): umožňuje dekonstruovat výchozí text, nazřít jej jako kompozici svébytných, navzájem provázaných metafor. Úkolem překladatele je takto dekonstruovaný text pronést do nového kulturního prostředí a zde rozebrané metafory znovu složit, a to takovým způsobem, aby celkové vyznění této rekonstrukce co nejvíce odpovídalo funkci konstrukce ve výchozím textu.

PODNĚTY K DISKUZI

Práce je napsaná pečlivě, argumentace je vedená promyšleně a konzistentně. Níže uvádím několik málo kritických poznámek k jednotlivým tvrzením práce.

Na straně 47nn autorka sumarizuje všechny submetafory krále a jejich domény (patří sem metafora Hospodina krále, pastýře. U tohoto „desatera“ submetafor konceptuální metafora krále není ovšem jasné, jak k němu autorka došla a zda má jít o seznam taxativní, vyčerpávající. Což

nejsou jen v žaltáři možné také další submetafory konceptuální metafory HOSPODIN JE KRÁL (např. Hospodin je manžel, Hospodin je otec, Hospodin je skála...)?

Čtenář vyučený v rétoricky orientované gramatice Wolfganga Schneidera by čekal zevrubnější reflexi skutečnosti, že generické příběhové struktury, které autorka uvádí v uměle sestavené hebrejské (nepunktované) větě, mají vždy formu *věty verbální* (s.59 nn).

Na s.268 překládá autorka funkcionalisticky Ž 44. Verš 2 zní v jejím podání: „Bože náš, Panovníku, vyslechni nyní prosby svého lidu! Tak jako jsme i my pozorně naslouchali vyprávění svých otců: O skutcích, které jsi vykonal za dávných časů...“ Autorka zdůrazňuje dialogickou povahu celého žalmu, pro který je určující GPS audience. Překlad v.2 ovšem navozuje představu, že základním dilematem je otázka, kdo tu nyní bude mluvit: „... vyslechni nyní..., tak jako jsme my pozorně naslouchali.“ V překladu se tak ztrácí jiné, po mém soudu důležitější dilema verše, jež spočívá v tom, že „jsme slyšali, jak jsi za dnů otců jednal..., ale nyní už nejednáš.“

Námítku lze vznést vůči překladu Ž 76,11 (s.285): i když přijmeme autorčin překlad tvaru וַיְהִי jak derivát וַיְהִי / וַיְהִי , nic nemluví proto, aby bylo přímé oslovení Hospodina (2.os sg.), navazující ostatně na v.8, 9, opuštěno ve prospěch 3.so.sg.

Na obecnější rovině chci podotknout: Je nesporné, že kognitivnělingvistický přístup k exegezi (autorka sama raději řekne: explikaci) biblického textu skýtá nevídané možnosti předat jej živý a srozumitelný našim současníkům. Spatřuji ovšem jistou diskrepanci mezi objektivisticky znějícím aparátem takového překladatelského podniku, postupujícího vpřed pomocí grafů a tabulek, a mezi inspirovanou autorskou licencí, s níž autorka *konstruuje význam svého translátu*. Jinak řečeno: její většinou velmi zdařilé překlady budí jistou pochybnost, zda jsou skutečně pouze dílem zvolené metody, zda nejsou také projevem vybroušené literární citlivosti autorky – na níž ovšem neexistuje žádná metoda.

Některé překlady zmiňuji jen pro úplnost. Pět položek z více než 3 stovek stran textu je více než obdivuhodný výkon.

- na str. 29 v poznámce 68 má zřejmě být „naše vědomosti o nich“ (a nikoli „o nic“)
- s.38, 39 aj. má být „blended“, nikoli „bleded.“
- s.160 hebrejský překlep, projevit přízeň je רצה nikoli רחה
- s 212 a opakovaně všude, kde je řeč o rose, uvádí autorka chybně מל , má být מל .
- s.268 v překladu v.4 má být „(ruce) kypřily.“

ZÁVĚR

Práce Ivany Procházkové průkopnický spojuje dosud odlehlé oblasti biblistiky a literární teorie, resp. translatologie. Téma chápe zeširoka, v průběhu celé práce udrží hloubku záběru. Nezalekne se náročné argumentační práce ani jednotvárnosti zvoleného postupu. Myslím, že v práci popsaná a na příkladech předvedená práce s biblickými metaforami je skutečným ložiskem inspirace pro generaci českých teoložek a teologů. Práci rozhodně doporučuji k obhajobě a po nezbytném redukcí některých částí také k publikaci.

Dr. Petr Sláma, UK ETF, 25.července 2011